

Μακεδονικά

Vol 39, No 1 (2010)

39

Θεόδωρος Δαρδαβέσης, Η φιλόπτωχος αδελφότης ανδρών Θεσσαλονίκης και το νεκροταφείο Ευαγγελίστρια της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας Θεσσαλονίκης

Ελένη Γαβρά

doi: [10.12681/makedonika.731](https://doi.org/10.12681/makedonika.731)

Copyright © 2014, Ελένη Γαβρά

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Γαβρά Ε. (2010). Θεόδωρος Δαρδαβέσης, Η φιλόπτωχος αδελφότης ανδρών Θεσσαλονίκης και το νεκροταφείο Ευαγγελίστρια της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 39(1), 308–315.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.731>

ται λίσασμα στους οπωρώνες που συχνά συνδυάζονταν με τα βυρσοδεψεία και αποτελούσαν συμπληρωματική απασχόληση, όπως στο χωριό Πεδουλάς.

Μολονότι το χρονολογικό κριτήριο αποτελεί την οργανωτική αρχή που διέπει το βιβλίο και τη διαίρεσή του σε κεφάλαια, οι επί μέρους ενότητες κυριώς στα δύο κεφάλαια στα οποία εστιάζει η συγγραφέας –και λιγότερο στο τελευταίο– είναι περίπου αντίστοιχες αυτό διευκολύνει τον αναγνώστη και αποτελεί μια από τις πολλές αρετές του βιβλίου.

Αρετή θα πρέπει να θεωρηθεί η εξαιρετικά λεπτομερής περιγραφή των εγκαταστάσεων, των εργαλείων, της διαδικασίας μεταποίησης και της κατασκευής των βασικών δερμάτινων ειδών και η πλούσια εικονογράφηση στην οποία χρησιμοποιούνται και παλαιά τοπογραφικά σχέδια που συντελούν στην πληρέστερη κατανόηση του θέματος. Η συγγραφέας δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει πρόσφατες φωτογραφίες βυρσοδεψικών εγκαταστάσεων από άλλες χώρες όπως π.χ. το Μαρόκο, η Ισπανία και το Σουδάν [εικ. 45, 46, 53, 54, 296-301] για να κάνει την περιγραφή εναργέστερη. Οι παλιές οικογενειακές φωτογραφίες και οι σύγχρονες των πληροφορητών και η παρουσίαση των βιογραφικών στοιχείων, της συγγένειας των εταίρων ή των συνεργατών, σε κάποιες περιπτώσεις των χειρόγραφων αιτημάτων τους προς τη Διοίκηση [εικ. 159, 222, 224, 225] δίνουν την ανθρώπινη διάσταση και συνεισφέρουν στη βαθύτερη κατανόηση του θέματος.

Τα ελάχιστα τυπογραφικά λάθη όπως π.χ. *Κακουράκης* αντί *Κουκουράκης* [σ. 43], *handiwork* αντί *handwork* [σ. 103], *dicision* αντί *decision* [σ. 228] κ.ά. και η καταγραφή των αριθμών στους πίνακες του εμπορίου έτσι που συχνά να συμπίπτουν με τις κατακόρυφες γραμμές ή κάποιες παραλείψεις όπως η απουσία υπομνηματισμού του πίνακα [σ. 382] ή μη αναφορά στον Πίνακα περιεχομένων και εικόνων των τριών πινάκων που παρεμβάλλονται στο κείμενο [σσ. 81, 247-250, 259-260] δεν μειώνουν την αξία του βιβλίου καταγράφονται για να διορθωθούν σε μελλοντική επανέκδοση.

Επίτιμη Διευθύντρια του Λαογραφικού
και Εθνολογικού Μουσείου
Μακεδονίας-Θράκης
Θεσσαλονίκη

ΝΕΛΛΗ ΜΕΛΙΔΟΥ-ΚΕΦΑΛΑ

Θεόδωρος Δαρδαβέσης, *Η Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης και το Νεκροταφείο Ευαγγελίστρια της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, ΦΑΑΘ, 2010, σελ. 128.

Επί σειρά δεκαετιών (και δη πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο), η έμφαση στην ανάδειξη της ιστορικότητας ενός τόπου και, κατ' επέκταση, η προβολή της ιστορικής μνήμης συνδεόταν –σχεδόν αποκλειστικά– με τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημεία των προϊστορικών, κλασικών έως και των βυζαντινών χρόνων. Τα υστεροβυζαντινά και ιδίως τα νεότερα κτίσματα, μεμονωμένα ή ως οργανωμένες συγκροτήσεις στον χώρο, άρχισαν να μας απασχολούν σχετικά πρόσφατα.

Με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Ευρώπη στην προσπάθεια ανασυγκρότησης του κατεστραμμένου αστικού της τοπίου, επιδόθηκε πρωτίστως στην ανιστόρηση ολόκληρων περιοχών, τον σχεδιασμό της αποκατάστασης ιστορικών

κέντρων και οικισμών, κυρίως όμως τη θεσμοθέτηση σειράς μέτρων προστασίας του μνημειακού της αποθέματος –μέσω της θέσπισης σειράς διεθνών συμβάσεων και συνθηκών για την προστασία του¹. Μεταξύ των χώρων που αποτέλεσαν σημείο αναφοράς και προβολής της ιστορικής μνήμης ήταν και τα κοιμητήρια, στρατιωτικά ή κοσμικά, ως χώροι οργανωμένης ταφής και όχι μόνον ως μνημεία τέχνης ή και απλής ανάμνησης, χαρακτηριστικοί ιστορικοί τόποι μέσα στο σύγχρονο αστικό τοπίο της Ευρώπης.

Χωρικές συνιστώσες, αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των ιστορικών κοιμητηρίων, στο πλαίσιο μιας μνημειακής αισθητικής «ανάγνωσης»

Όσον αφορά τα χωρικά χαρακτηριστικά των ιστορικών κοιμητηρίων, μια πρώτη γενική διάκριση, στη βάση της κλίμακας του χώρου και του περιβάλλοντος όπου αυτά έχουν χωροθετηθεί, μας επιτρέπει ενδεχομένως μια πρώτη μορφή τυπολογική διάκριση/ «ανάγνωση», σε κοιμητήρια (α) των μεγάλων αστικών κέντρων και (β) του ευρύτερου υπαίθριου χώρου. Μια δεύτερη τυπολογική διάκριση, θα μπορούσε να ακολουθεί κριτήρια κατά εθνότητα ή κατά θρησκευτικό δόγμα, συνακόλουθη της αισθητικής απόδοσης και του είδους της μνημειακής έκφρασης.

Στην κατηγορία των κοιμητηρίων των μεγάλων αστικών κέντρων, παρατηρούμε συνήθως χαρακτηριστικά μνημειακού ύφους και αντίστοιχες αρχιτεκτονικές ή και χωρικής οργάνωσης. Τα κοιμητήρια αυτά, ενταγμένα πλέον σήμερα στον αστικό ιστό², οριοθετούνται με σαφήνεια από τον λοιπό αστικό τους περίγυρο³. Σ' αυτά επίσης, εντοπίζουμε μνημεία διακριτού μεγέθους, ιδιαίτερου καλλιτεχνικού σχεδιασμού και συχνά «επιτηδευμένου» συμβολισμού⁴.

Διαφορετικά αρχιτεκτονικά μνημειακά χαρακτηριστικά και μάλλον λιτή χωρική οργάνωση παρατηρούμε στα αντίστοιχα κοιμητήρια της (β) κατηγορίας, σ' αυτά δηλαδή του ευρύτερου υπαίθριου χώρου. Τα όριά τους –όχι ως χάραξη, αλλά ως οργανωμένη «διευθέτηση», περίβολος– σε σχέση με το ευρύτερο φυσικό περιβάλλον παρατηρούνται μάλλον ασαφή, ατελή ή και υποτονισμένα. Αυτά «αφομοιώνονται» μάλλον στο φυσικό τοπίο –σε αντιστοιχία με εκείνα της προηγούμενης κατηγορίας, δηλαδή των μεγάλων αστικών κέντρων– αποτελώντας συνήθως

Το βιβλίο παρουσιάστηκε από την κα Ελένη Γαβρά στις 12 Δεκεμβρίου 2010, στην αίθουσα εκδηλώσεων της Φιλοπόλεως Αδελφότητας Ανδρών Θεσσαλονίκης (φεξής: ΦΑΑΘ). Η κα Ελένη Γ. Γαβρά είναι επίκουρος καθηγήτρια Οικιστικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς στα Βαλκάνια και Παρευξείνιο χώρο – Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας – Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών

1. Χάρτα των Αθηνών (1931 –για την Αποκατάσταση των Ιστορικών Μνημείων), Χάρτης της Βενετίας (1964 –για τη Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων και Τοποθεσιών) και αργότερα, Σύμβαση Unesco για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (Παρίσι, 1972), Ευρωπαϊκός Χάρτης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς (Διακήρυξη του Άμστερνταμ, 1975), Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης (Γρανάδα, 1985).

2. Λόγω μεγέθυνσης κλίμακας της πόλης ή και της διαφοροποίησης των πολεοδομικών χαρακτηριστικών για ορισμένες από αυτές τις περιοχές π.χ. παλαιότερα περιαστικές περιοχές που σήμερα έχουν πλέον ενταχθεί στον αστικό ιστό.

3. Πρβλ. οργανωμένος κτιστός, συνήθως πέτρινος, αρκετά υψηλός περίβολος ή σε άλλες περιπτώσεις εν μέρει λαξευτός και μορφοποιημένος.

4. Πρβλ. Α' Νεκροταφείο Αθηνών, όπου υπάρχει ένας ιδιαίτερος μνημειακός πλούτος γλυπτών έργων τέχνης, αντιπροσωπευτικών για την Ελλάδα του 19ου αι.

«σημειολογικά», φύσει και θέσει, συνέχεια / ίχνος / σήμα / σύμβολο του τόπου της ανθρώπινης εγκατάστασης (δηλαδή, του οικισμού).

Αναζητώντας διακριτικά τυπολογικά χαρακτηριστικά κατά εθνότητα ή θρησκευτικό δόγμα, αξίζει να αναφερθούμε στην συνειδητά οργανωμένη προσπάθεια που έχει καταβληθεί για ορισμένα από αυτά. Πέραν της βασικής και κυρίαρχης κατεύθυνσης που επικρατεί σε όλα τα κοιμητήρια αναφοράς μας (της απόδοσης δηλαδή, τιμής και μνήμης στους νεκρούς), στα κοιμητήρια των χριστιανικών κοινοτήτων για παράδειγμα –κυρίως σ' αυτά του αστικού χώρου, συνήθως παρατηρούμε οργανωμένη προσπάθεια σχεδιασμού, κατασκευής, λειτουργίας και συντήρησης. Ειδικότερα για αυτά του καθολικού δόγματος, παρατηρούμε: χώρους πρασίνου, άφθογης χάραξης και καθαρού μνημειακού χαρακτήρα (στο σύνολο του χώρου όπως και στα επιμέρους στοιχεία του), τόποι που αναδεικνύονται ως ποιητικοί κήποι «χαρίτων» και ανιστόρησης «μνήμης»⁵. Αντίστοιχα, τα εβραϊκά κοιμητήρια της ίδιας περιόδου, περισσότερο λιτού ύφους από τα προηγούμενα, σχεδόν «μνημιαλιστικής» αισθητικής προσέγγισης, αλλά «υπομνήματα» μιας προγενέστερης παρουσίας ζωής, μοιάζουν να αποζητούν την «σωπηρή ενσωμάτωσή» τους στο φυσικό τοπίο και το αστικό περιβάλλον.

Η σχέση των κοιμητηρίων με τον αστικό ιστό, ανεξαρτήτως κατηγορίας ή μεγέθους, σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό και τη φροντίδα της χωροθέτησής τους, φαίνεται ότι ήταν συνήθως περιφερειακή ως προς το βασικό πολεοδομικό συγκρότημα, κοντά σε μεγάλο οδικό άξονα ή και σε σιδηροδρομικό αντίστοιχα, άλλοτε δε, κοντά σε υδάτινους άξονες (ποταμό ή και θάλασσα)⁶. Σήμερα, έχοντας ενσωματωθεί στον αστικό ιστό, τουλάχιστον αυτά της (α) κατηγορίας, διακρίνονται ατελώς ως προς τα όριά τους ή τις σημάσεις που οδηγούν σε αυτά. Εξαιρέση αποτελούν οι μνημειακού μεγέθους και ύφους είσοδοι στους χώρους, προσπάθεια –μάλλον– σημειολογικής απόδοσης των εννοιών της «μνήμης» – ιστορικότητας. Όσον αφορά τις προσβάσεις στους χώρους αυτούς, αποτελεί μάλλον κοινή διαπίστωση ότι, για τα κοιμητήρια των μεγάλων αστικών κέντρων, δεν είναι πάντοτε άμεσα προσιτές. Προφανής αιτία η αλλαγή των πολεοδομικών σταθερότυπων του παρελθόντος και η έλλειψη ανασχεδιασμού του περιβάλλοντός τους χώρου, με βάση τα νεότερα δεδομένα του αστικού ιστού όπου αυτά απαντώνται.

Ανεξαρτήτως όμως του μεγέθους (μεγάλης ή περιορισμένης κλίμακας) ή της χωροθέτησης (εντός αστικών κέντρων ή στην ύπαιθρο) τα ιστορικά αυτά κοιμητήρια ακολουθούν σαφείς αρχές σχεδιασμού και χωρικής οργάνωσης⁷. Κοινή διαπίστωση αποτελεί ότι η εικόνα του χώρου, συναντώντας τα «ποιητικά χαρακτη-

5. D. Harvey, *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Oxford, Ed. Blackwell, 1996.

6. Πρβλ. το μουσουλμανικό νεκροταφείο του Eyüp (Εγιούπ) στην Κωνσταντινούπολη, αναπτύσσεται σε τεράστια σήμερα έκταση που ξεκινά από τις όχθες του Κεράτιου κόλπου. Σε συνδυασμό με το τέμπο του Pierre Loti, στην κορυφή του ομώνυμου λόφου, στις παρυφές του προαναφερθέντος κοιμητηριακού χώρου, ολόκληρη πλέον η περιοχή σήμερα αποτελεί ιστορικό τόπο μνήμης για τους μουσουλμάνους και μεγάλης τουριστικής επισκεψιμότητας, παράλληλα, για ντόπιους και ξένους.

7. Ως βασικούς κανόνες χωρικής οργάνωσης/ αισθητικής προσέγγισης/ ανάγνωσης του χώρου, αντιλαμβανόμεστε: την αυστηρότητα/ λιτότητα, τη σαφήνεια/ το ευδιάκριτο, το συμπαγές ή και το «διάτρητο» (κατά περίπτωση), τη μνημειακή αντίληψη/ ανάμνηση/ απόδοση τιμής (προσωπικής-ατομικής ή και συλλογικής-εθνικής, ιδίως στην περίπτωση των στρατιωτικών κοιμητηρίων).

ριστικά» της ιστορικότητας και του μνημειακού ύφους στους ιστορικούς αυτούς τόπους, επαναθέτει τα όριά της, παραπέμποντας σε «μήνες του κόσμου» ή και σε «αναμνήσεις σιωπής».

Ο συγγρ., μέσα από την παρουσίαση της Φιλοπότχου Αδελφότητας Ανδρών Θεσσαλονίκης και του Νεκροταφείου της Ευαγγελίστριας –ως έργο της Αδελφότητας, στο πόνημά του επιτυγχάνει παράλληλα να φωτίσει γεγονότα– σταθμούς σε μια ιστορική αναδρομή για τη Θεσσαλονίκη του τέλους του 19ου αι. και των πρώτων δεκαετιών του 20ού, μιας περιόδου ιδιαίτερως έντονης και φορτισμένης για την πόλη και την ευρύτερη περιοχή. Αναφέρεται στις μεταρρυθμίσεις - νεωτερισμούς στο οθωμανικό κράτος και πώς αυτά επηρεάζουν τη ζωή της πόλης, τον αστικό δηλαδή, χώρο –ως προς τη δομή και την εικόνα του, μέσω και της δημιουργίας νέων σύγχρονων έργων μεγάλης κλίμακας⁸.

Ο συγγρ. εστιάζοντας σε πτυχές της ιστορικής τοπογραφίας της πόλης, μέσα από την οπτική του έργου ενός ισχυρού σωματείου της εποχής, αυτού της ΦΑΑΘ, παρουσιάζει τα πορτρέτα - φυσιογνωμίες των αξιόλογων προσωπικοτήτων από την κοινωνική, θρησκευτική και πολιτική ζωή του τόπου, τα οποία ενδυνάμωσαν με την παρουσία και το έργο τους το σωματείο. Κυρίως, όμως, ο συγγρ. επιδιώκει παράλληλα με τα παραπάνω, να γνωρίσει στο ευρύτερο κοινό –και όχι μόνο της πόλης– την ιστορία και το έργο της Αδελφότητας, συνδέοντάς το με έναν από τους κύριους σταθμούς στην κοινωνική προσφορά του Σωματείου, αυτό της ίδρυσης, οργάνωσης και λειτουργίας των Νεκροταφείων της Ευαγγελίστριας.

Θα συμφωνήσω με τον συγγρ. ότι η βίαιη –για τα δεδομένα της εποχής– απομάκρυνση της ΦΑΑΘ από τη διαχείριση των Νεκροταφείων και η μη υποκατάσταση του έργου της Αδελφότητας από άλλο κρατικό ή μη φορέα, ζημίωσε μάλλον τα κοινά της πόλης και της ευρύτερης περιοχής πράγματα, για την εποχή εκείνη, αποδυναμώνοντας παράλληλα το φιλανθρωπικό έργο του σωματείου, βάσει των τεκμηριωμένων θέσεων που ο ίδιος καταθέτει στο πόνημά του. Κυρίως, όμως, αποτέλεσε άλλο ένα σημείο τριβής και πόλωσης σε επίπεδο πολιτικών αντιπαραθέσεων στα κοινά ζητήματα για την ιστορία του τόπου.

Με αφετηρία το τελευταίο, δομείται κυρίως και όλο το έργο –ερευνητικό/συγγραφικό πόνημα του συγγρ., έχοντας ως βασικό άξονα τη θέση και τη σημασία των πρώτων αυτών σύγχρονων οργανωμένων κομητηρίων της ορθόδοξης χριστιανικής κοινότητας στη χωρική οργάνωση της Θεσσαλονίκης και μέσω αυτού του έργου εστιάζοντας στην κοινωνική - αγαθοεργό προσφορά της ΦΑΑΘ, ως ιδρυτού φορέα⁹, στα κοινά της πόλης.

Το βιβλίο που υπογράφεται από τον Πρόεδρο του σημερινού ΔΣ της ΦΑΑΘ, με έκταση περιεχομένου 128 σελίδων, πρόκειται για μια ασπρόμαυρη –λιτή, όσο και καλαισθητή ως προς την παρουσίασή της έκδοση, η οποία δομείται σε επτά διακριτά κεφάλαια, πλέον προλόγου και epilόγου. Το περιεχόμενο των κεφαλαίων αυτών, με τη σειρά που ακολουθείται στο βιβλίο, πραγματεύεται τα εξής: (1) την απόφαση ίδρυσης ορθόδοξου χριστιανικού νεκροταφείου στη Θεσσαλο-

8. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις υπήρξαν, όπως αναφέρει και ο ίδιος ο συγγρ., η αιτία της δημιουργίας -οργάνωσης και λειτουργίας- των νεκροταφείων της Ευαγγελίστριας (όπως και της Αγίας Παρασκευής, επίσης έργο της ΦΑΑΘ).

9. Επόπτη και διαχειριστή, παράλληλα, για τα νεκροταφεία.

νίκη, (2) τη Φιλόπτωχο Αδελφότητα Ανδρών Θεσσαλονίκης, (3) τους παλαιότερους χώρους Νεκροταφείων των Ορθόδοξων Χριστιανών στη Θεσσαλονίκη, (4) την ίδρυση και λειτουργία του Νεκροταφείου της Ευαγγελίστριας, (5) τις υπηρεσίες εκφοράς των νεκρών, (6) τις εκχωρήσεις τμημάτων του Νεκροταφείου της Ευαγγελίστριας, (7) την αφαίρεση των δικαιωμάτων και των αρμοδιοτήτων της Φιλοπτώχου Αδελφότητας Ανδρών Θεσσαλονίκης από τα Νεκροταφεία. Το κυρίως περιεχόμενο του βιβλίου συμπληρώνεται από τέσσερα ενδιαφέροντα παραρτήματα τα οποία με τη σειρά περιλαμβάνουν: (α) τη σύμβαση της ΦΑΑΘ με την Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα Θεσσαλονίκης, (β) τις διατάξεις περί του Νεκροταφείου της Ευαγγελίστριας, (γ) τον εσωτερικό κανονισμό του Νεκροταφείου Ευαγγελίστριας, (δ) ειδικές διατάξεις περί λειτουργίας των δυο Νεκροταφείων¹⁰.

Το έργο συμπληρώνεται από βιβλιογραφία τεκμηρίωσης των γραφομένων (36 τίτλοι συγγραμμάτων είτε συναφείς με το έργο αρχαιακές πηγές). Ενδιαφέρον προσδίδει στην ανάγνωση, πέραν του τεκμηριωμένου και μεσουύ λόγου του συγγρ., η επεξήγηση - συμπλήρωση του γραπτού περιεχομένου (του κεμμένου, δηλαδή) με συνοδευτικό εποπτικό υλικό (χάρτες και φωτογραφίες -αρχείου τα περισσότερα- καθώς και αρκετές σύγχρονες απεικονίσεις, συνολικά 47 τον αριθμό). Εκείνο όμως που έχει, κατά την άποψή μου, ξεχωριστό ενδιαφέρον στο έργο του συγγρ., πέρα από τα προαναφερθέντα, είναι η επιχειρησιακή λογική η οποία διατρέχει τον επίλογο του βιβλίου αυτού και οδηγεί στη σύνθεση προτάσεων και λειτουργικών σεναρίων για την αναβάθμιση/ανάδειξη του χώρου αναφοράς: των Νεκροταφείων της Ευαγγελίστριας, ενός ιστορικού τόπου πλέον σήμερα για τη Θεσσαλονίκη, χαρακτηριστικό τοπόσημο στην ιστορική μνήμη της πόλης.

Η σημασία της «εκφοράς» της μνήμης και της ιστορίας, μέσα από χώρους συλλογικής τιμής και «ευθύνης», ή μια θεώρηση περί ιστορικού και μνημειακότητας¹¹

Η ιστορική και η πολιτιστική σημασία είναι παράγοντες ισοδύναμοι, προκειμένου να καθορισθεί το περιεχόμενο του όρου αρχιτεκτονική κληρονομιά¹². Τι σημαίνει όμως, ο όρος ιστορικός; Ή πιο σωστά τι μπορεί να περιλαμβάνει; Αποτελεί μάλλον κοινή παραδοχή και αυθόρμητη σκέψη ότι ιστορικό είναι κάθε τι που συνδέεται με την ιστορία μας, πολιτική - στρατιωτική - θρησκευτική, κάθε δημιουργήματα τεχνικό ή καλλιτεχνικό που σημαδεύει μια εποχή και τη χαρακτηρισίζει. Δημιούργημα της φύσης ή του ανθρώπου, στοιχείο του λεγόμενου σήμερα φυσικού ή και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, αποτύπωμα γεγονότων στον χώρο, ή και σειρά από ίχνη παρουσίας ανθρώπινης προγενέστερης, σε στιγμές ή σε διάρκεια χρόνου «αξίας» προσωπικής, συλλογικής ή και πανανθρώπινης. Υπό την έννοια αυτή και οι ενέργειες του ανθρώπου, ως αποτυπώματά του σε χώρο συγκεκριμένο,

10. Εννοώντας, αυτό της Ευαγγελίστριας και εκείνο της Αγίας Παρασκευής.

11. Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί μερική αναδημοσίευση από το αντίστοιχο αγγλικό πρωτότυπο, το οποίο έχει συμπεριληφθεί στα πρακτικά Συνεδρίου, το 2006. Συγκεκριμένα βλ. στο: E. Gavra - V. Vlasidis «Military Cemeteries of the First World War in Macedonia Region: Routes of Reading History in Search the Common Cultural Heritage», International Conference: *Monumental Cemeteries: Knowledge, Conservation, Restyling and Innovation*, CICOP, Modena 3-5/05/2006, σσ. 179-189.

12. Δ. Ζήβας, *Τα Μνημεία και η πόλη*, Αθήνα, Εκδ. Libro, 1997.

αποτελούν ιστορία ή «περιγράφουν ιστορία». Είναι δε ιστορικός εκείνος ο χώρος¹³ ο οποίος στη δομή του ενσωματώνει την ιστορία, ίσως όχι πάντοτε τη μείζονα, αλλά την ιστορία του ανθρώπου και του πολιτισμού του, σε κάθε της έκφραση¹⁴.

Τι είναι όμως, «μνημείο»; Σύμφωνα με τον ετυμολογικό προσδιορισμό της λέξης¹⁵, τα μνημεία, θεωρούμενα ως μέρη αναπόσπαστα του ιστορικού - πολιτιστικού μας περιβάλλοντος, αποτελούν μαρτυρίες πολύτιμες του χώρου ζωής μας και συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση του ύφους και του χαρακτήρα του. Εξάλλου, οι κατά καιρούς Διεθνείς «Χάρτες» και «Συμβάσεις», έως και τα τελευταία χρόνια, έχοντας διευρύνει την έννοια και το περιεχόμενο των εννοιών που σχετίζονται με τη σημασία του όρου της μνημειακότητας με την προστασία των μνημείων και τη διαχείρισή τους¹⁶, δίνουν τη δυνατότητα να εντάξουμε σ' αυτά έως και τμήματα ολόκληρα πολεοδομικού ιστού ή και υπαίθριους χώρους, όπου έχει διαμορφωθεί η ιστορική εξέλιξη μιας πληθυσμιακής ομάδας συνεκτικής ή ευρύτερης. Εκτός όμως από τα στοιχεία του χώρου -αστικού ή και υπαίθριου- θα μπορούσαμε, υπό τη διευρυμένη έννοια του όρου «μνημείο», να συμπεριλάβουμε σ' αυτά έως και τις «λειτουργίες» του χώρου, οδηγούμενοι σε μια μεταλλαγή του όρου. Κυρίαρχο στοιχείο τεκμηρίωσης της μεταλλαγής αυτής ή αφητηρία για τη διευρύνση του όρου, αποτελεί η παραδοχή ότι οι «λειτουργικές μνήμες» του χώρου είναι ίσως και οι ισχυρότερες. Και σίγουρα, συναρτάται με την ίδια τη λειτουργική υπόσταση του μνημείου και τη δυνατότητά του να «λειτουργεί» και σήμερα¹⁷.

Πώς όμως αντιμετωπίζεται ένα μνημείο ειδικών χαρακτηριστικών, όπως τα μνημειακά κομμάτια του παρελθόντος αιώνος και πώς εντάσσεται οργανικά στον αστικό ιστό ή άλλως ειπείν στο «σύγχρονο γίνεσθαι»; Πώς διαφοροποιείται η οπτική της μάλλον «χαλαρής» έως σήμερα σύνδεσής του με τον υφιστάμενο ιστό της πόλης ή της ευρύτερης περιοχής του; Πώς «εξωραϊζεται», πώς «υποδεικνύεται»/ επισημαίνεται/σηματοδοτείται/προβάλλεται πολεοδομικά; Και πώς συντίθενται ζητήματα αναθεώρησης και επαναπροσδιορισμού της «μνημειακότητάς» του, σε σχέση με την καθημερινή ζωή της πόλης και τη συνολική εικόνα και αντιμετώπισή του;

Αφετηρία θεωρούμε ότι αποτελεί η προϋπόθεση πως χρειαζόμαστε μια «άλλη, διαφορετική λογική» στην αντιμετώπιση του ζητήματός μας, με βάση την οποία τα μνημεία αυτά «δικαιούνται» να υπάρχουν ως «ενεργά στοιχεία ή μέρη» του αστικού μας χώρου. Σ' αυτή την έννοια του «ενεργού μέρους» του πολεοδομικού μας γίνεσθαι, εμπεριέχεται και η έννοια της «λειτουργικής μνήμης», εννοώντας ως λειτουργίες αξίες προστασίας και διατήρησης -εκτός άλλων- τη διδακτική λειτουργία, αυτή της ιστορικής μαρτυρίας, ή του τοπίου, τη λειτουργία ως αναπόσπαστων στοιχείων του αστικού ιστού, όπως και τη χρηστική λειτουργία, ανάλογα με

13. Η πόλη, η υπαίθρος, η περιοχή ενός αστικού κέντρου ή μιας τοποθεσίας υπαίθριας.

14. Ζήβας, ό.π., σ. 44.

15. Μνημείο: σημείο ανάμνησης, ένα σήμα που εκφράζει την ανάμνηση για ένα γεγονός ή μια συνάντηση, ένα αναμνηστικό δηλαδή σήμα. Γ. Λάββας, *Προστασία Μνημείων και Συνόλων: Βασικές Έννοιες, Ιδεολογία και Μεθοδολογία*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ., 1984.

16. Πρβλ. σχετικά: Ευρωπαϊκή Χάρτης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς του Αμοστερνταμ (1975) ή η Σύμβαση της Γρανάδας (1985).

17. R. Williams, *The Country and the City*, New York, Ed. Oxford University Press, 1973.

τις δυνατότητες και τα χαρακτηριστικά τους¹⁸. Αυτονόητο είναι ότι η λειτουργική επανένταξη αυτών των μνημείων, όπως και άλλων αντίστοιχων μνημειακών μαρτυριών –χώρων συλλογικής τιμής και «ευθύνης»– προϋποθέτει έναν ολοκληρωμένο σχεδιασμό του ευρύτερου χώρου, ο οποίος απαιτεί διεπιστημονική προσέγγιση. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, ο σχεδιασμός μπορεί να περιλαμβάνει: (i) ανάλυση της ιστορικής εξέλιξης του χώρου αναφοράς και διερεύνηση των ιστορικών μεταλλαγών του, (ii) καταγραφή των κοινωνικών χαρακτηριστικών, (iii) αναγνώριση, καταγραφή και αξιολόγηση των αρχιτεκτονικών και πολεοδομικών χαρακτηριστικών του άμεσου και ευρύτερου πολεοδομικού περιγύρου, (iv) στοχοθέτηση των τάσεων και προσδιορισμό του ύφους των παρεμβάσεων (αρχιτεκτονικών, πολεοδομικών, καλλιτεχνικών/ εικαστικών, άλλων), (v) συμπληρωματικές δράσεις προβολής, επικοινωνίας και ευρύτερης πολιτικής στήριξης, (vi) αρχιτεκτονικό, αστικό, πολεοδομικό σχεδιασμό –σε κλίμακα που θα προσδιορίζεται αναλόγως με την παρέμβαση, (vii) διασύνδεση των επιμέρους παρεμβάσεων στο χώρο (χωρικός σχεδιασμός διαδρομών ειδικού θεματικού ενδιαφέροντος).

Προτάσεις ήπιων παρεμβάσεων στο πλαίσιο της διαχείρισης του μνημειακού αποθέματος

Σήμερα, σε μια εποχή όπου η έρευνα και η καταγραφή της ιστορικής μνήμης αποτελούν πρόκληση για την ανάδειξη της ταυτότητας του χώρου και των ανθρώπων του, η μελέτη – προστασία – ορθή διαχείριση του οικιστικού μνημειακού αποθέματος κρίνονται αυτονόητα. Προς την κατεύθυνση αυτή εξάλλου, στοχεύουν θεωρητικά και μια σειρά πλαισίων στήριξης και οικονομικών ενισχύσεων για την προστασία και ανάδειξη της οικιστικής και πολιτιστικής κληρονομιάς – σε διεθνές, ευρωπαϊκό και τοπικό επίπεδο. Σειρά προγραμματικών πλαισίων εθνικής ή περιφερειακής εμβέλειας, τοπικές πρωτοβουλίες, διεθνικές διεπιστημονικές συνεργασίες επιδιώκουν/ επιχειρούν τη διαμόρφωση ενός νέου αστικού τοπίου, στο οποίο η πολιτιστική –και κυρίως η οικιστική κληρονομιά– μπορεί να αποτελεί την κρίσιμη μάζα, την προϋπόθεση για την αναμόρφωση της εικόνας της πόλης και των κανόνων ζωής σ' αυτήν.

Ειδικότερα, σε σχέση με το συγκεκριμένο θέμα αναφοράς του βιβλίου που παρουσιάζεται, οι κοιμητηριακοί χώροι και οι χώροι ταφής γενικότερα, στα τελευταία χρόνια αποτελούν το θεματικό αντικείμενο διεπιστημονικής έρευνας και συνεργασίας. Γνωστοί φορείς προστασίας και διαχείρισης του μνημειακού αποθέματος με διεθνή ακτινοβολία και εμβέλεια¹⁹ οργανώνουν επιστημονικά συνέδρια, υποστηρίζουν ειδικές επιστημονικές εκδόσεις –ως αποτέλεσμα πολυετών ερευνητικών προσπάθειών ομάδων επιστημόνων από όλο τον κόσμο. Αναφέρο μόνο χαρακτηριστικά το πρόσφατο συνέδριο του CICOP που διοργανώθηκε στη Modena της Ιταλίας²⁰, με θεματική: «Μνημειακά Κοιμητήρια: Γνώση, συντήρηση, αναστή-

18. Ζήβας, ό.π., σ. 145.

19. Όπως, UNESCO, ICOMOS -International Council of Monuments and Sites, CICOP -International Center for the Rehabilitation of the Architectural Heritage, ICCROM -International Center for the Conservation and Restoration of Monuments, EUROPA NOSTRA (από το 1963, Ομοσπονδία Ευρωπαϊκών Οργανώσεων Περιβάλλοντος και Κληρονομιάς) κ.ά.

20. Πριν 4 χρόνια, το 2006.

λωση, ανακαίνιση». Στο συνέδριο συμμετείχαν πάνω από 150 ειδικοί επιστήμονες (αρχιτέκτονες, συντηρητές, ιστορικοί, αρχαιολόγοι, ιστορικοί τέχνης, πολιτικοί επιστήμονες, κ.ά.) από όλο τον κόσμο, ενώ στα πρακτικά καταγράφονται 68 επιστημονικές εισηγήσεις ειδικού ενδιαφέροντος.

Παράλληλα ωστόσο, συνάδελφοι επιστήμονες-ερευνητές διαφόρων ειδικοτήτων, όπως αυτές προαναφέρθηκαν, προερχόμενοι από ελληνικά και ξένα πανεπιστήμια, εδώ και χρόνια (και με ιδιαίτερη έμφαση, κατά την τελευταία 20ετία τουλάχιστον), ερευνούν συστηματικά ανάλογους χώρους οργανωμένων κοιμητηριακών συγκροτημάτων των νεότερων χρόνων, εκεί όπου έδρασε –έζησε και διέπρεψε– ο παροικιακός ελληνισμός, καταγράφοντας μέσα και από αυτά (τα νεκροταφεία) την ιστορία του τόπου, των ελληνικών κοινοτήτων και των διαδρομών δραστηριοποίησής τους²¹.

Θεωρώ λοιπόν ότι, η πρόταση που καταθέτει το σημερινό ΔΣ της Φιλοπτώχου Αδελφότητας Ανδρών Θεσσαλονίκης, η οποία αποτελεί και την κατακλείδα του επιλόγου στο βιβλίο, δηλαδή «η δημιουργία στο νεκροταφείο της Ευαγγελίστριας ενός ιστορικού θεματικού πάρκου στα πρότυπα άλλων χωρών»²² με συντονισμό προσπαθειών και συνεργασία κάθε εμπλεκόμενου φορέα –όπως εξάλλου, προτείνει ο ίδιος ο συγγρ. και πρόεδρος του σημερινού ΔΣ της Αδελφότητας– εκτός του ότι είναι επίκαιρη, αποτελεί μια ελπιδοφόρο, καινοτόμο και βιώσιμη λύση. Η πρόταση αυτή της ΦΑΑΘ, υπακούοντας στους στόχους του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης και του Ρυθμιστικού αντίστοιχα, αναδεικνύει τα ειδικά χωρικά χαρακτηριστικά της περιοχής (θέση στον αστικό ιστό, γειτνίαση με ισχυρούς χωρικούς πόλους, όπως το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τα Πανεπιστημιακά και το Δημοτικό Νοσοκομείο, το Τουρκικό Προξενείο, το Νεκροταφείο της Αρμενικής Κοινότητας, οι Κήποι του Πασά, ο Άγιος Παύλος, τα Τείχη, η Άνω Πόλη κ.ά.), δημιουργώντας ένα ισχυρό τοπόσημο ιδιαίτερης ακτινοβολίας και εμπέλειας, σε συνάρτηση με την ανάδειξη της ιστορικής μνήμης της πόλης και της πολιτιστικής κληρονομιάς της ευρύτερης περιοχής.

Το βιβλίο του Θεόδωρου Δαρδαβέση «*Η Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης και το Νεκροταφείο Ευαγγελίστριας της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας Θεσσαλονίκης*» θεωρώ ότι στηρίζοντας τις παραπάνω θέσεις, εκτός άλλων, προβάλλει ως αφετηρία και αφορμή διάλογου για το ζήτημα της διαχείρισης ενός ιστορικού τόπου μείζονος σημασίας για την πόλη και την ευρύτερη περιοχή. Και προς αυτή την κατεύθυνση, είναι χρέος όλων μας, ως συνειδητών πολιτών, η συμμετοχή στον διάλογο και η στήριξη θέσεων προς την κατεύθυνση ανάδειξης της ιστορικής μνήμης, μέσω της διαχείρισης του αποθέματος αυτού.

Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

ELENNI GABRA

21. Πρβλ. χαρακτηριστικά, Α. Καραθανάσης και Ε. Γεωργιτσιγιάννη για τη Ρουμανία, Ι. Παπαδριανός και Α. Παπαδριανός για τη Σερβία, Ό. Κατσαορδή-Hering για την Αυστρία και την Ουγγαρία κ.ά.

22. Θ. Δαρδαβέσης, *Η Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης και το Νεκροταφείο «Ευαγγελίστριας» της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, ΦΑΑΘ, 2010, σ. 79.